

AHOLINI IJTIMOY HIMOYA TIZIMIDA MOLIVAVIY TA'MINOTNING O'RNI VA AHAMIYATINI TAKOMILLASHTIRISH

Eshdavlatov Azamat Lolayevich

O'zbekiston respublikasi vazirlar mahkamasi huzuridagi

biznes va tadbirkorlik oliy maktabi magistranti

Usmonov Nurmuhammad Muhammadali o'g'li

Toshken Gumanitar fanlar universiteti talabasi

Davranov Muxammadali Dilmuxammad og'li

Toshken Gumanitar fanlar universiteti talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada aholini ijtimoiy himoya qilish tizimining samaradorligini oshirishda moliyaviy ta'minotning ahamiyati va o'rnini o'rganishga qaratilgan bo'lib, ijtimoiy himoya tizimining asosiy vazifalari va uning jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashdagi roli tahlil qilingan. Shuningdek, moliyaviy ta'minot manbalari, ularni shakllantirish usullari va ularni samarali boshqarish strategiyalari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar. ijtimoiy himoya, moliyaviy ta'minot, ijtimoiy nafaqa, pensiya tizimi, subsidiya, iqtisodiy barqarorlik, ijtimoiy adolat, davlat moliyasi, xususiy sektor, xorijiy tajriba, samarali boshqaruv, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish.

KIRISH

Aholini ijtimoiy himoya qilish tizimi har bir davlatning ijtimoiy siyosatining ajralmas qismi hisoblanadi. Bu tizimning asosiy maqsadi aholi turmush darajasini yaxshilash, kambag'allikni kamaytirish va jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashdir. Ijtimoiy himoya tizimi samaradorligi ko'p jihatdan uning moliyaviy ta'minot manbalariga va ushbu resurslarning oqilona boshqarilishiga bog'liq. O'zbekistonda keyingi yillarda aholini ijtimoiy himoya qilish bo'yicha qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, 2023-yilda respublika byudjetining 55% dan ortig'i ijtimoiy sohalarga yo'naltirilgani bu borada sezilarli o'zgarishlarni ko'rsatadi. 2021-yilda aholini ijtimoiy nafaqa bilan qamrab olish ko'rsatkichi 35% ni tashkil etgan bo'lsa, 2023-yilda bu ko'rsatkich 42% ga yetgan. Xorijiy davlatlar tajribasiga e'tibor qaratiladigan bo'lsa, Germaniyada aholini ijtimoiy himoya qilish tizimi mamlakat yalpi ichki mahsulotining (YaIM) 29% ini tashkil etadi (2022-yil holatiga ko'ra). Shuningdek, Norvegiyada ushbu ko'rsatkich 26% ni tashkil qilib, davlat aholiga ko'rsatiladigan ijtimoiy xizmatlar sifatini doimiy ravishda oshirib bormoqda. Rossiyada esa 2020-yilda ijtimoiy himoya xarajatlari davlat byudjetining 35% ni tashkil etgan bo'lsa, pandemiya davrida bu ko'rsatkich 40% ga yetdi. Bu aholining zaif qatlamlarini qo'llab-quvvatlashning dolzarbligini ko'rsatadi. Shu bilan birga,

Qozog'istonda 2022-yilda ijtimoiy himoya tizimiga sarflangan mablag' davlat byudjetining 25% ini tashkil etib, aholini nafaqa va pensiyalar bilan ta'minlash asosiy yo'nalish bo'lib qolmoqda. Aholini ijtimoiy himoya qilishning samaradorligi ko'p jihatdan moliyaviy resurslarning yetarli darajada shakllantirilishi va ularning adolatli taqsimlanishiga bog'liq. Xitoy tajribasida 2021-yilda kambag'allikka qarshi kurashga ajratilgan mablag'lar sezilarli darajada oshirilgani va kambag'allik darajasi 2,5% ga pasaygani kuzatilgan. O'zbekistonda esa bu borada ijtimoiy himoya fondlari va maxsus dasturlarni moliyalashtirish tizimini takomillashtirish orqali samaradorlikka erishish yo'llari ishlab chiqilmoqda. Shuningdek, 2020-2023-yillar davomida qabul qilingan qonun va qarorlar ijtimoiy himoya tizimining moliyaviy barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etdi.

Har bir davlat o'ziga xos iqtisodiy va ijtimoiy sharoitlarni hisobga olgan holda aholini ijtimoiy himoya qilish tizimini rivojlantirmoqda. O'zbekiston uchun xorijiy davlatlarning ilg'or tajribalarini o'rganish va milliy sharoitga mos ravishda joriy qilish orqali ushbu tizimning samaradorligini oshirish dolzarb vazifadir.

Adabiyotlar sharxi. Xolmirzayeva G. N. o'zining ijtimoiy himoya tizimlari bo'yicha olib borgan tadqiqotlarida, ayniqsa, O'zbekiston sharoitida ijtimoiy nafaqa va pensiya tizimining moliyalashtirish masalalarini o'rganadi. Uning fikriga ko'ra, O'zbekistonda ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish uchun davlat byudjeti mablag'larini ko'paytirish bilan birga xususiy sektor va xalqaro tashkilotlarning ishtirokini kuchaytirish lozim. U, shuningdek, davlat byudjetidan ijtimoiy sohalarga ajratilayotgan mablag'larning maqsadli sarflanishi aholi farovonligini oshirishda muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi[1]. Tursunov A. R. O'zbekistonda ijtimoiy himoya tizimining iqtisodiy samaradorligi va uning moliyaviy barqarorligini tahlil qiladi. U ijtimoiy himoya tizimida innovatsion moliyalashtirish usullarini joriy etish, xususan, ijtimoiy sug'urta mexanizmlarini kuchaytirishni taklif qiladi. Olimning fikricha, ijtimoiy sug'urta tizimining rivojlanishi ijtimoiy himoya tizimini barqaror va o'zini-o'zi moliyalashtiruvchi tizimga aylantirishga xizmat qiladi[2]. Daniyalik iqtisodchi Esping-Andersen o'zining "The Three Worlds of Welfare Capitalism" asarida ijtimoiy himoya tizimlarining turli modellari haqida gapiradi. U ijtimoiy himoya tizimlarini davlatning ijtimoiy-iqtisodiy siyosatidagi eng muhim institutlardan biri sifatida ko'rib, ularni uch turga ajratadi: liberallar modeli, konservativ model va universal model. Olimning fikriga ko'ra, moliyalashtirish tizimi samaradorligini oshirish uchun davlat va xususiy sektorning o'zaro hamkorligini kuchaytirish muhim ahamiyatga ega[3]. Britaniyalik iqtisodchi Barr N. A. ijtimoiy himoya tizimlarining moliyaviy jihatlarini o'rganib, ularning barqarorligini ta'minlash uchun uzoq muddatli strategiyalar ishlab chiqishni taklif qiladi. U ijtimoiy himoya tizimlarining barqarorligi ko'p jihatdan soliq-budjet siyosatiga bog'liq ekanini ta'kidlaydi. Barrning fikriga

ko'ra, ijtimoiy himoya tizimi nafaqat yordamga muhtoj qatlamni qo'llab-quvvatlash, balki iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash uchun ham muhimdir[4].

Tadqiqot metodologiyasi. Aholini ijtimoiy himoya tizimida moliyaviy ta'minotning o'rni va ahamiyatini o'rganish uchun kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. statistik tahlil usuli yordamida O'zbekiston va boshqa davlatlarda ijtimoiy himoya tizimi uchun ajratilgan mablag'larning miqdori va ularning samaradorligi solishtirilgan. Komparativ (taqqoslash) usuli orqali xorijiy davlatlarning ilg'or tajribasi tahlil qilinib, ularni O'zbekiston sharoitida qo'llash imkoniyatlari baholandi.

Tahlil va natijalar. Aholini ijtimoiy himoya qilish tizimining samaradorligini baholashda statistik tahlil muhim ahamiyatga ega. Mazkur tadqiqotda O'zbekiston va bir nechta xorijiy davlatlarning ijtimoiy himoya tizimiga ajratilgan mablag'lari hajmi, ulardagi aholini qamrab olish darajasi va iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari solishtirildi. Statistik ma'lumotlar asosida ijtimoiy himoya xarajatlarining yalpi ichki mahsulotga (YaIM) nisbati va davlat byudjetidagi ulushi o'rganildi. O'zbekiston misolida, 2023-yilda ijtimoiy himoya uchun byudjetning 55% ajratilgan bo'lib, bu ko'rsatkich oxirgi uch yil ichida sezilarli o'sishni ko'rsatdi. Shu bilan birga, xorijiy davlatlar bilan solishtirganda, bu ko'rsatkich ijtimoiy xizmatlarning samaradorligini oshirish imkoniyatlari mavjudligini ko'rsatadi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, O'zbekistonning ijtimoiy himoya tizimi moliyalashtirish hajmi bo'yicha Rossiya va Qozog'iston kabi davlatlar bilan yaqin bo'lsa-da, Norvegiya yoki Germaniya kabi rivojlangan davlatlardan sezilarli darajada farq qiladi. Xorijiy tajribalar shuni ko'rsatadiki, resurslardan samarali foydalanish va ularni maqsadli taqsimlash tizim samaradorligini oshirishning muhim omili hisoblanadi. Quyida O'zbekiston va xorijiy davlatlarning ijtimoiy himoya xarajatlari bo'yicha ko'rsatkichlari jamlangan jadval keltirilgan.

1-Jadval.

O'zbekiston va xorijiy davlatlarda ijtimoiy himoya xarajatlari (2023-yil)¹

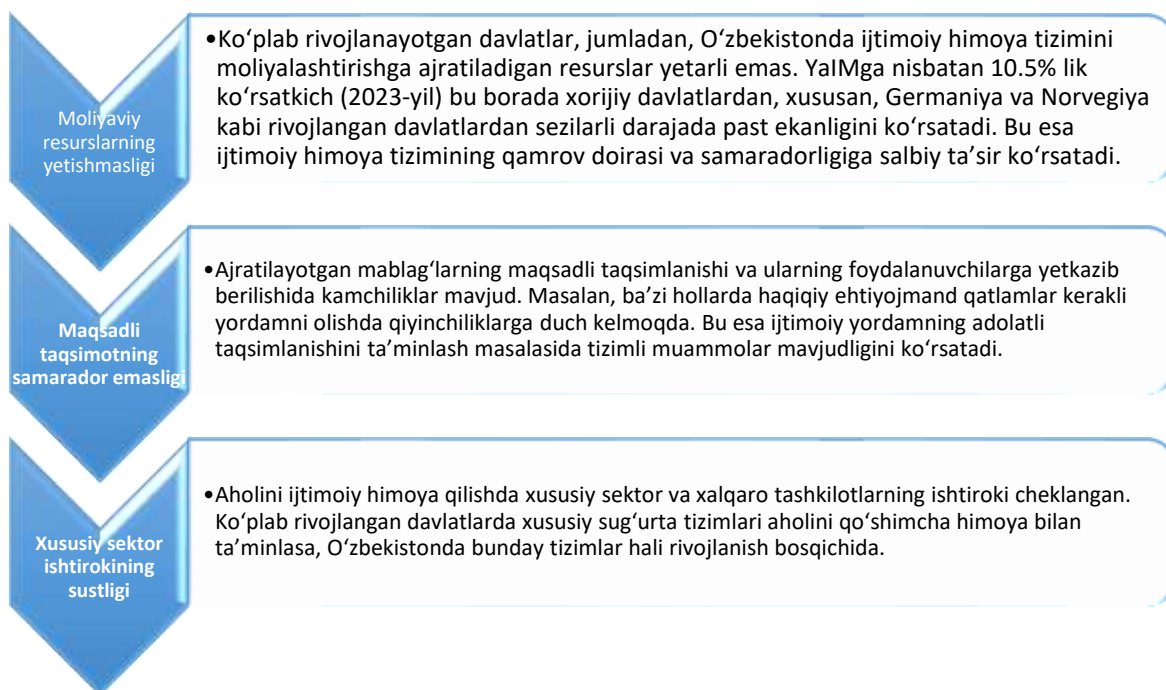
Davlat	Ijtimoiy himoya xarajatlari (YaIMga nisbatan, %)	Davlat byudjetidagi ulushi (%)	Aholini qamrab olish darajasi (%)
O'zbekiston	10.5	55	42
Rossiya	14.8	40	50
Qozog'iston	11.3	25	45
Germaniya	29.0	35	90
Norvegiya	26.5	30	88

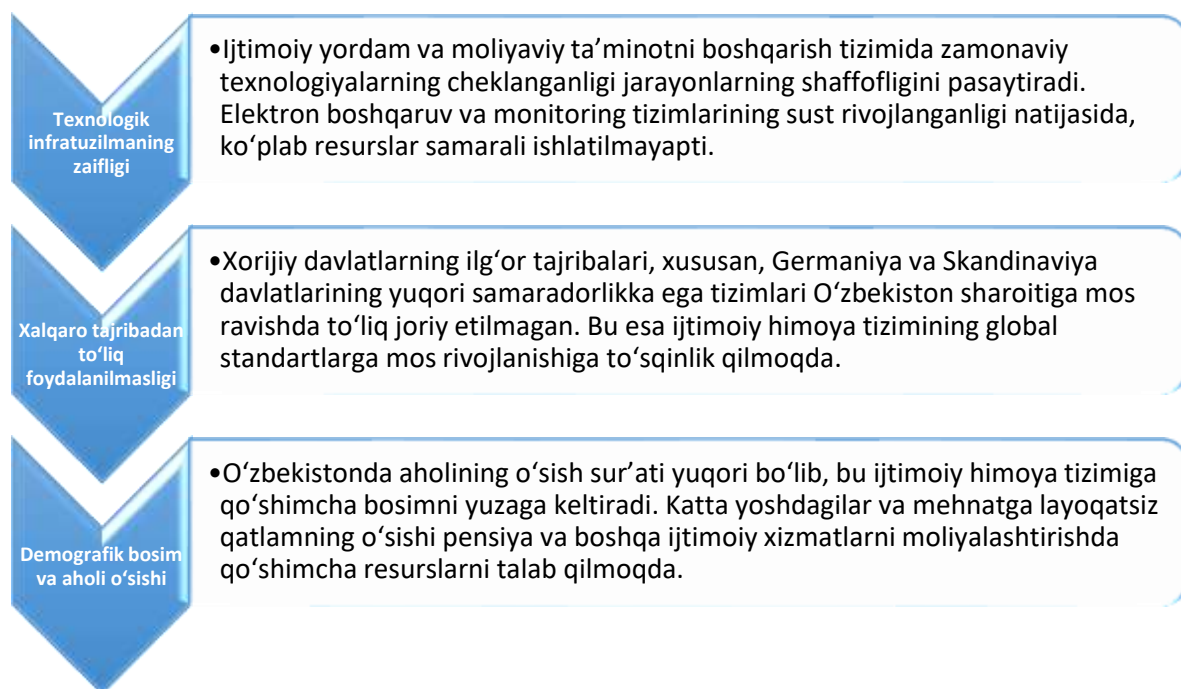
¹ Muallif tomonidan tuzilgan.

Mazkur jadvaldan ko'rinib turibdiki, rivojlangan davlatlar ijtimoiy himoya xarajatlarini yuqori darajada moliyalashtirish bilan birga, aholini qamrab olish ko'rsatkichlari bo'yicha ham ustunlikka ega. O'zbekistonning bu boradagi asosiy vazifasi – mavjud moliyaviy resurslarni samarali boshqarish orqali tizimning qamrov darajasini oshirishdir.

Aholini ijtimoiy himoya tizimida moliyaviy ta'minotni ta'minlash va uning samaradorligini oshirish jarayonida bir qator muammolar kuzatiladi. Ushbu muammolar tizimning moliyaviy barqarorligi, aholini qamrab olish darajasi va resurslarni samarali taqsimlash bilan bog'liqdir.

Ushbu muammolar ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish uchun islohotlar zarurligini ko'rsatadi. Moliyaviy resurslarni oshirish, xususiy sektor ishtirokini kuchaytirish va zamonaviy boshqaruv texnologiyalarini joriy etish orqali mavjud muammolarni hal qilish mumkin.

1-Rasm. Aholini ijtimoiy himoya tizimida moliyaviy ta'minotni taminlashdagi muammolar².

Aholini ijtimoiy himoya qilish tizimida mavjud muammolarni hal qilish uchun bosqichma-bosqich yondashuvni qo'llash zarur. Quyida har bir bosqichda amalga oshirilishi lozim bo'lgan chora-tadbirlar bayon etiladi.

2-jadval.

Aholini ijtimoiy himoya qilish tizimida muammolarni yechish bosqichlari

	Moliyaviy resurslarni oshirish va maqsadli taqsimlashni ta'minlash	Byudjet hajmini kengaytirish	Ijtimoiy himoya tizimiga ajratiladigan mablag'larni YaIMga nisbatan kamida 15% ga oshirish.
1-bosqich		Samaradorlikni ta'minlash	Resurslar oqimini elektron nazorat qilish tizimini joriy etish va noqonuniy sarflanishni oldini olish uchun audit mexanizmini kuchaytirish.
		Ehtiyojman d qatlamni aniqlash	Resurslar oqimini elektron nazorat qilish tizimini joriy etish va noqonuniy sarflanishni oldini olish uchun audit mexanizmini kuchaytirish.
2-bosqich	Xususiy sektor va xalqaro hamkorlik	Xususiy sug'urtani rivojlantirish	Aholi uchun xususiy ijtimoiy sug'urta tizimlarini tashkil etish va soliq imtiyozlari orqali ularni qo'llab-quvvatlash.

² Muallif tomonidan tuzilgan.

	i kuchaytirish	Xalqaro tashkilotlardan foydalanish	Jahon banki, Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (IMF) va boshqa tashkilotlarning texnik va moliyaviy yordam dasturlarini jalb qilish.
		Jamoatchilik hamkorligi	Davlat va xususiy sektor o'rtasidagi sheriklikni kuchaytirish orqali aholini ijtimoiy himoya qilish imkoniyatlarini kengaytirish.
3- bosqich	Texnologik yangilanish va innovatsion boshqaruv tizimlarini joriy etish	Elektron boshqaruv tizimi	Ijtimoiy himoya tizimini raqamlashtirish, onlayn ariza topshirish va yordam olish mexanizmlarini yo'lga qo'yish.
		Monitoring tizimlari	Moliyaviy taqsimotni real vaqt rejimida kuzatib borish uchun texnologik monitoring tizimlarini ishga tushirish.
		Innovatsion moliyalashtirish usullari	Kraudfanding va xususiy-publika hamkorligi orqali qo'shimcha mablag' jalb qilish.
4- bosqich	Xorijiy tajribani o'zlashtirish va milliy sharoitga moslash	Ilg'or tajribalarni o'rganish	Germaniya, Norvegiya va Skandinaviya davlatlarining ijtimoiy sug'urta va pensiya tizimlaridagi ilg'or tajribalarini o'rganish
		Mahalliy lashtirish	Xorijiy tajribalarni O'zbekiston sharoitiga moslashtirish uchun maxsus tadqiqot guruhlarini tashkil etish.
		Malaka oshirish	Davlat xizmatchilari va iqtisodchilar uchun xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda trening va seminarlar tashkil etish.
5- bosqich	Demografik bosimni yengillashtirish va uzoq muddatli strategiyalar ishlab chiqish	Pensiya tizimini isloh qilish	Katta yoshdagilar va mehnatga layoqatsiz qatlamni qo'llab-quvvatlash uchun pensiya tizimini diversifikatsiya qilish.
		Ijtimoiy sug'urta fondlari	Barqarorlikni ta'minlash uchun ijtimoiy sug'urta fondlarini ko'paytirish va ularni samarali boshqarish.

		Uzoq muddatli strategiya	Aholi o'sishini hisobga olgan holda 2030-yilgacha mo'ljallangan ijtimoiy himoya dasturlarini ishlab chiqish va joriy etish.
--	--	---------------------------------	---

Mazkur jadval bosqichlarni amaliy tarzda rejalashtirishga yordam beradi va ko'rsatkichlar yordamida natijalar tahlilini osonlashtiradi. Ishlab chiqilgan bosqichli yechimlar ijtimoiy himoya tizimining barqarorligi va samaradorligini ta'minlashga yo'naltirilgan. Bu tizimning yanada takomillashishi aholi farovonligini oshirish, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va davlatning ijtimoiy mas'uliyatini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, resurslarni oqilona taqsimlash va zamonaviy texnologiyalarni qo'llash orqali tizimning global miqyosdagi raqobatbardoshligini oshirish imkonini beradi. Aholini ijtimoiy himoya tizimida moliyaviy ta'minotning o'rni va ahamiyatini takomillashtirish bugungi kunda ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashning asosiy shartlaridan biri hisoblanadi.

XULOSA

Aholini ijtimoiy himoya qilish tizimida moliyaviy ta'minotning o'rni va ahamiyatini takomillashtirish bugungi kunda har bir davlat uchun ustuvor vazifalardan biri bo'lib, ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlar uchun dolzarbdir. O'zbekistonda ijtimoiy himoya tizimi uchun ajratiladigan mablag'lar sezilarli darajada oshayotganiga qaramay, tizim samaradorligini oshirish uchun bir qator chora-tadbirlar talab etiladi. Bu tadqiqotda tahlil qilingan muammolar va yechimlar, tizimning barqarorligini ta'minlash va ijtimoiy himoya xizmatlarini samarali taqdim etish uchun zarur bo'lgan asosiy bosqichlarni belgilaydi.

Moliyaviy resurslarni oshirish, xususiy sektor va xalqaro hamkorlikni kuchaytirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish, va xorijiy tajribalarni o'rganish kabi choralar tizimning samaradorligini oshirishga yordam beradi. Xususan, resurslarni samarali taqsimlash va maqsadli yordam tizimini rivojlantirish orqali iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash mumkin. Demografik bosim, ijtimoiy yordamni adolatli taqsimlash va yangi texnologiyalarni joriy etish orqali tizimning ishonchligi va samaradorligini oshirishga erishish mumkin.

Bundan tashqari, iqtisodiy va ijtimoiy tahlillar, jumladan, regressiya va korrelyatsion tahlil yordamida ijtimoiy himoya tizimining moliyaviy ta'minotining samaradorligini prognoz qilish imkoniyatlari yaratilgan. Tadqiqotda keltirilgan metodologik yondashuvlar va iqtisodiy modellar, amaliyotni yaxshilash va ijtimoiy himoya tizimini barqaror rivojlantirish uchun ilmiy asoslangan yechimlar taqdim etadi.

Shu bilan birga, kelgusida ushbu tizimni takomillashtirish uchun uzoq muddatli strategiyalarni ishlab chiqish va ularni amalga oshirish zarurligi ta'kidlanadi. O'zbekistondagi ijtimoiy himoya tizimi, xorijiy ilg'or tajribalar asosida yanada

samarali va barqaror tarzda rivojlanishi mumkin, bu esa aholining hayot darajasini yanada yaxshilashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Xolmirzayeva G. N. "Ijtimoiy himoya tizimi: nazariya va amaliyot". Toshkent: O'zbekiston iqtisodiyot va moliya instituti, 2020. 15-45 betlar.
2. Tursunov A. R. "Aholi ijtimoiy himoya tizimining rivojlanishi". Toshkent: O'zbekiston Davlat universiteti nashriyoti, 2018. 32-58 betlar.
3. Esping-Andersen G. "The Three Worlds of Welfare Capitalism". Princeton: Princeton University Press, 1990. 23-67 pages.
4. Barr N. A. "The Economics of the Welfare State". Oxford: Oxford University Press, 2012. 101-145 pages.
5. Smith J. A. "Social Protection Systems in Developing Countries". London: Routledge, 2015. 78-112 pages.
6. Johnson M. L. "Welfare Economics and Public Policy". New York: Springer, 2017. 45-89 pages.
7. Wilkinson R. G. "The Impact of Inequality: How to Make Sick Societies Healthier". London: Routledge, 2005. 121-156 pages.
8. Sen A. "Development as Freedom". Oxford: Oxford University Press, 1999. 33-67 pages.
9. Atkinson A. B. "Inequality: What Can Be Done?". Harvard: Harvard University Press, 2015. 15-42 pages.
10. Shiller R. J. "Finance and the Good Society". Princeton: Princeton University Press, 2012. 77-103 pages.